

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.51>

КОНЦЕПЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Міщук І.В.,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін

Національний університет водного господарства та природокористування

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1491-161X>

Міщук І.В. Концепція професійної правничої допомоги в Україні: загальнотеоретичний аспект.

У статті проаналізовано ключові питання професійної правничої допомоги на загальнотеоретичному рівні. У статті визначено, що доступ кожного до професійної правничої допомоги являється основоположним правом, яке закріплене на міжнародно-правовому та конституційно-правовому рівні. Охарактеризовано право на професійну правову допомогу, його зміст та правову природу. З урахуванням присутніх в науковій думці трактувань досліджуваного поняття професійної правничої допомоги, визначено її як професійну діяльність правників, що спрямована на реалізацію конституційного права на професійну правничу допомогу з метою додержання законних інтересів, прав і свобод людини шляхом вирішення проблемної правової ситуації через надання правничих послуг».

Визначено основні проблеми, які спричиняють відсутність єдності щодо визначення змісту професійної правничої допомоги: термінологічна неузгодженість в законодавстві, відсутність єдиного підходу в науковій думці. Проаналізовано основні підходи щодо співвідношення понять «професійна правнича допомога» та «правова допомога» в правовій науці та визначено зміст професійної правничої допомоги згідно основних підходів, наявних в науковій літературі. Визначено особливості професійної правничої допомоги та її види.

Узагальнено, що законодавець, закріпив у ст. 59 Конституції України право на професійну правничу допомогу, проте на даний час існує термінологічна неузгодженість із даним положенням змісту інших законодавчих актів. Враховуючи вищесказане, запропоновано удосконалити нормативно-правове регулювання інституту професійної правничої допомоги шляхом внесення змін до нормативно-правових актів, які регулюють різні аспекти надання професійної правничої допомоги та усунути термінологічні розбіжності щодо визначення професійної правничої допомоги.

Ключові слова: право на професійну правничу допомогу, правова допомога, професійна правнича допомога, юридична допомога, правова послуга.

Mishchuk I.V. Concept of professional legal aid in Ukraine: general theoretical aspect.

The article analyzes key issues of professional legal assistance at a general theoretical level. The article defines that everyone's access to professional legal aid is a fundamental right, which is enshrined at the international legal and constitutional legal level. The right to professional legal assistance, its content and legal nature are described. Taking into account the interpretations of the studied concept of professional legal aid present in the scientific opinion, it is defined as the professional activity of lawyers, which is aimed at realizing the constitutional right to professional legal aid with the aim of observing the legitimate interests, rights and freedoms of a person by solving a problematic legal situation through the provision of legal services.

The main problems that cause the lack of unity regarding the definition of the content of professional legal assistance are identified: terminological inconsistency in the legislation, lack of a unified approach in scientific opinion. The main approaches to the relationship between the concepts of «professional legal aid» and «legal aid» in legal science are analyzed and the content of professional legal aid is determined according to the main approaches available in the scientific literature. The specifics of professional legal assistance and its types are determined.

It is summarized that the legislator established in Art. 59 of the Constitution of Ukraine the right to professional legal assistance, but at present there is a terminological inconsistency with this provision of the content of other legislative acts. Taking into account the above, it is proposed to improve the legal regulation of the institute of professional legal assistance by making changes to the normative legal acts that regulate various aspects of providing professional legal assistance and to eliminate terminological disagreements regarding the definition of professional legal assistance.

Key words: right to professional legal aid, legal aid, professional legal aid, legal aid, legal service.

Постановка проблеми. Професійна правнича допомога впливає із уявлень про право на професійну правничу допомогу, що гарантується

в нашій державі на міжнародно-правовому рівні та конституційному рівні. Конституція України, побудована на кращих засадах людства, проголошує кожному право на професійну правничу допомогу, що передбачає існування гарантій, відповідно до яких кожен, хто потребує професійної правничої допомоги, отримує можливість її одержати. Надавати професійну правничу допомогу відповідно до законодавства України мають право особи, які є фахівцями в галузі права.

Слід відзначити, що інститут професійної правничої допомоги зазнав трансформації внаслідок внесення змін до Конституції України у 2016 році, якими термін «правова допомога» було замінено на «професійна правнича допомога». Актуальність досліджуваної теми підкреслюється тим, що як в законодавчих актах, так і в науковій літературі для позначення професійної діяльності фахівців в галузі права використовуються різні терміни – професійна правнича, правнича, юридична чи правова, або ж безоплатна правова допомога. Існування та використання близьких за значенням понять ускладнює розуміння професійної правової допомоги в науці та практиці та зумовлює необхідність дослідження її сутності та основних характеристик.

Стан опрацювання. Професійна правнича допомога є предметом дослідження багатьох науковців, зокрема різні аспекти обраної теми вивчаються у працях Н.М. Бакаєвської, І.О. Билиці, А.В. Джуської, О.В. Крушницької, В.С. Личко, С. Устюшенко, Н.В. Хмелевської та ін. Незважаючи на велику кількість наукових статей, наявність дисертаційних досліджень інституту професійної правничої допомоги, існує термінологічна невизначеність між поняттями правової та правничої допомоги, тому проблема залишається недостатньо вивченою на даному етапі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування професійної правничої допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу. Професійна правнича допомога впливає із уявлень про право на професійну правничу допомогу, що гарантується на міжнародно-правовому рівні та в Конституції України. Положення принципів та норм міжнародно-правових документів визначають зміст та обсяг права на професійну правничу допомогу, що є необхідним людині для ефективного забезпечення її прав, свобод і законних інтересів. Право на професійну правничу допомогу належить до основоположних прав прав людини, що визначається міжнародними та національними правовими стандартами. Зокрема, право на професійну правничу допомогу закріплене в Загальній декларації прав людини від 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 1966 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року як базових документів, які містять універсальні стандарти прав людини.

Право на професійну правничу допомогу має подвійну правову природу, науковці розглядають право на професійну правничу допомогу в об'єктивному та суб'єктивному розумінні.

В об'єктивному розумінні досліджуване явище правової дійсності являє собою правовий інститут, що являє собою сукупність міжнародних, конституційних і галузевих правових норм, що встановлюють право на правову допомогу та її гарантії. За змістом ст. 64 Конституції України конституційне право кожного на правову допомогу, в жодному випадку не може бути обмежене та має пряму дію, навіть у тому разі, якщо це право не передбачене відповідними законами [1]. Отже, в об'єктивному розумінні право на професійну правничу допомогу виступає як найважливіша гарантія захисту всіх інших прав і свобод [2].

Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в суб'єктивному розумінні полягає в наступному. Так, по-перше, дане право виступає основним (фундаментальним), невід'ємним правом кожного, яке становить сукупність правових можливостей фізичної особи як учасника правовідносин, з метою досягнення поставлених юридичних цілей. По-друге, виступає як ключова конституційна гарантія для забезпечення інших прав людини (у тому числі права на справедливий суд).

Передусім, відзначимо, що право на професійну правничу допомогу виступає одним із найважливіших правових засобів, необхідним елементом механізму забезпечення всіх інших прав і свобод людини і громадянина. Специфічне місце в системі прав людини полягає в тому, що його реалізація спрямована на здійснення захисту інших прав та свобод. Відповідно до ст.1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [3], правнича допомога – це надання правових (правничих) послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Як було відзначено вище, проблемним аспектом у розумінні професійної правничої допомоги в Україні на теоретичному рівні виступає термінологічна неузгодженість різних законодавчих актів. Так, загальний огляд наукової літератури з питань дослідження професійної правничої допомоги засвідчує існування різних суміжних понять – «професійна правнича допомога», «юридична допомога» та «правова допомога». Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» у ст. 59 Конституції України – слово «правову» замінено словами «професійну правничу» [4].

Окрім наукової літератури, дані поняття вживаються і в законодавстві (зокрема, Конституції України, ЦПК України, ГПК України, Законах України «Про безоплатну правову допомогу», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), що свідчить

про відсутності єдності у розумінні поняття на нормативному та доктринальному рівнях та наявність юридичної колізії. Окрім того, необхідно констатувати, що введення в дію нового юридичного терміну «професійна правнича допомога» потребує точного юридичного визначення даного поняття, оскільки в різних законодавчих актах одночасно продовжують існувати такі поняття, як «юридична допомога», «правова допомога», «професійна правнича допомога». Такий стан речей свідчить проте, що утворився дисбаланс між гарантіями, наданими відповідними положеннями процесуальних кодексів, та засадничими конституційними гарантіями – так, ч. 1 ст. 15 ЦПК України і ч. 1 ст. 16 ГПК України містять гарантії щодо прав учасників судових процесів користуватись «правничою допомогою» [5; 6], а ч. 1 ст. 59 Конституції України містить гарантії виключно щодо права особи на «професійну правничу допомогу» [1].

Слід погодитися із О. Крушніцькою, яка узагальнюючи позиції авторів і цілих установ щодо розмежування термінів «юридична послуга» і термінів «правова допомога» і «юридична допомога», констатує, що така невизначеність законодавця призвела до розуміння системи правової допомоги за законодавством України як потрібної, що включає систему допомоги, в основі якої лежать Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про нотаріат»; систему правових послуг, яка ґрунтується на нормах Цивільного кодексу України; систему соціально-юридичних послуг відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [7, с. 99].

Отже, досліджуючи концепцію професійної правничої допомоги в Україні, необхідно звернути увагу на проблему термінологічної невизначеності. Окрім того, відсутність єдності у розумінні досліджуваних правових явищ також ускладнює їх застосування юристами у практичній правозастосовчій діяльності [8].

Відзначимо, що позиції науковців стосовно розмежування понять «правова допомога», «професійна правнича допомога», «юридична допомога» теж різняться, відсутня єдність розуміння професійної правничої допомоги, тому наукові позиції можна згрупувати в межах декількох підходів.

Так, С. Крушніцька, Н. Люльчук, М. Єрмаков, В. Заборовський підтримують позицію, що професійна діяльність фахівців, які надають таку допомогу, може позначатися за допомогою вищезазначених термінів, тому їх можна вважати синонімами.

Зокрема, В. Заборовський, розглядаючи досліджувані поняття «правової», «правничої» та «юридичної» допомоги, вважає, що для їх розуміння та сприйняття необхідно сприймати як ключовий сам термін «допомога», що означає сприяння особі, яка перебуває у складній правовій

ситуації [9, с. 134]. Отже, на думку дослідника, таку діяльність можна позначати як «правнича», «правова» або ж «юридична» допомога, адже вони позначають одне і теж саме поняття об'єктивного змісту.

О. Крушніцька відзначає, що формулювання професійної правничої допомоги у ст. 59 Конституції України є найбільш вдалим, оскільки самі він охоплює всю систему та види юридичної допомоги [7, с. 99].

Щодо терміну «правничий» М. Єрмаков зауважує, що заміна терміну «правова допомога», який застосовувався у ст. 59 Конституції України до внесення відповідних змін, на термін «правнича допомога», обумовлена стандартами сучасної української мови, які визначають, що прикметник, застосовуваний для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу (в даному випадку це іменник «правник») [10].

На думку Н. Люльчук, зважаючи на те, що терміни «правовий», «правничий», «юридичний» є синонімами, а деякі нормативно-правові акти оперують поняттям «правова допомога», слід вважати, що поняття «правова допомога» й «правнича допомога» позначають один і той самий правовий феномен [11, с. 59].

Згідно протилежного підходу, терміни поняття «правова допомога» й «правнича допомога» потрібно розрізняти. Так, С. Устюшенко вважає, що «правнича допомога» є більш вузьким поняттям порівняно з поняттям «правова допомога», оскільки якщо правова допомога надається правником, вона може вважатися правничою допомогою, якщо ж її надає інша особа, така допомога може бути правовою, але не правничою. Дослідниця вважає, що зміщення акцентів у досліджуваній юридичній категорії законодавець застосовує з метою підкреслення того, що правова допомога повинна надаватися спеціальним суб'єктом – фахівцем, особою, що належить до юридичної професії [12, с. 27]. А. Калюжна та Д. Моїсеєнко вважають, що надання професійної правничої допомоги здійснюють виключно адвокати [13, с. 116], тому не можна ототожнювати професійну правничу допомогу та правову допомогу.

Проаналізувавши позиції науковців, ми приходимо до висновку, що більшість із наукових підходів все ж не знаходять різниці між поняттями «професійна правнича допомога» та «правова допомога» за юридичним змістом, тому, незважаючи на різну юридичну термінологію, ми погоджуємося, що досліджувані поняття є тотожними за своїм юридичним змістом та позначають багатаспектну діяльність правників, спрямовану на забезпечення верховенства права та реалізації прав людини.

Як правове явище, професійна правнича допомога (правова допомога) розглядається згідно

двох підходів – широкого та вузького. Згідно широкого підходу професійна правнича допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм. З позиції вузького підходу професійна правнича допомога розглядається як правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації [14, с. 166].

Отже, теоретична сутність досліджуваного поняття передбачає діяльність, яка заключається у здійсненні певних правових заходів, які в законодавстві позначаються через надання правових послуг. Отже, зміст поняття «професійна правнича допомога» являє певна правова (юридична) послуга, спрямована на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Під правовою послугою законодавець розуміє наступні дії: 1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань; 2) складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; 3) здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 4) забезпечення

захисту особи від обвинувачення; 5) надання особі допомоги в забезпеченні її доступу до вторинної правової допомоги й медіації [3].

Як відзначає А.В. Джуська, професійна правнича допомога має свою специфічну мету, що полягає у реалізації прав і свобод особи, яка її потребує, шляхом вирішення проблемної правової ситуації (конфлікту у взаєминах людей або стану, що загрожує конфліктом, розбіжності інтересів, думок і намірів, що вимагає правового вирішення).

Окрім того, особливістю професійної правничої допомоги є її специфічні ознаки, які проявляються в тому, що: це різновид професійної діяльності, яку реалізують професійні юристи – фахівці в галузі права; базується на принципах верховенства права, законності, незалежності, превентивності, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності, якості; сутність правової допомоги полягає у наданні різного виду юридичних послуг (надання правової інформації, роз'яснень та консультацій, складання документів правового характеру, представництво інтересів клієнтів в суді тощо); поділяється за критерієм платності на оплатну та безоплатну; характеризується ризиковістю, адже якщо правову допомогу надають за договором про надання правових послуг, це не є гарантією одержання отримання позитивного результату в справі на користь клієнта [15, с. 4].

Професійна правнича допомога є багатоаспектною та різноманітною, тому підлягає поділу на види, що допомагає визначити її правовий зміст. Розглянемо найпоширеніші класифікації, які присутні в науковій літературі [15, ст. 133; 16, с. 141; 17, с. 422-423] в наведеній нижче таблиці.

Таблиця 1. Види професійної правничої допомоги

№	Критерій класифікації	Види професійної правничої допомоги
1.	Кількість суб'єктів, які залучені в процес надання допомоги	- двосуб'єктна допомога, що передбачає комунікацію одержувача правничої допомоги та її надавача; - багатосуб'єктна допомога, в процесі якої беруть участь декілька (два і більше) суб'єктів надання допомоги
2.	Активність одержувача допомоги	- активна допомога, коли ініціатором вирішення правової ситуації стає сам одержувач такої допомоги; - пасивна професійна правнича допомога, коли участь суб'єкта, який отримує правничу допомогу, є пасивною (наприклад, недієздатність, малолітній вік та ін.);
3.	Наявність проблемної правової ситуації	- відновлювальна допомога, що передбачає існування проблемної правової ситуації на момент звернення за допомогою; - профілактична (превентивна) допомога, коли одержувач допомоги звертається з метою запобігання виникненню проблемної правової ситуації в майбутньому або пом'якшити її прогнозовані негативні наслідки.
4.	Волевиявлення суб'єкта отримання допомоги	- добровільна допомога, що має диспозитивний характер і надається за бажанням суб'єкта отримання допомоги; - обов'язкова допомога – надається за відсутності волі або всупереч волі суб'єкта, який потребує допомоги, (наприклад, обов'язкова участь захисника в кримінальному провадженні)
5.	Економічний критерій	- оплатна – передбачає, що суб'єкт надання професійної правничої допомоги має право отримати винагороду (гонорар) за надання допомоги, а суб'єкт отримання зобов'язаний оплатити її надання; - безоплатна (субсидована) – не передбачає матеріальних витрат зі сторони особи, яка її потребує
6.	Форма	- консультативна (надання консультацій, роз'яснень з правових питань, складання документів правових документів); - допомога, яка збігається за змістом з діяльністю самих зацікавлених осіб (представництво інтересів)

Висновки. Таким чином, з урахуванням присутніх в науковій думці трактувань досліджуваного поняття професійної правничої допомоги, можемо визначити її як професійну діяльність правників, що спрямована на реалізацію конституційного права на професійну правничу допомогу з метою додержання законних інтересів, прав і свобод людини шляхом вирішення проблемної правової ситуації через надання правничих послуг».

Доводиться констатувати, що законодавець, закріпив у ст. 59 Конституції України право на професійну правничу допомогу, проте на даний час існує термінологічна неузгодженість із даним положенням змісту інших законодавчих актів. Враховуючи вищесказане, вважаємо за необхідне удосконалити нормативно-правове регулювання інституту професійної правничої допомоги шляхом внесення змін до нормативно-правових актів, які регулюють різні аспекти надання професійної правничої допомоги та усунути термінологічні розбіжності щодо визначення професійної правничої допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.10.2022).
2. Бакаянова Н.М., Билиця І.О. Адвокатура у системі надання безоплатної правової допомоги: навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Адвокатура у системі безоплатної правової допомоги» (галузь знань 08 «Право», другий (магістерський рівень) для студентів I курсу денної форми навчання. Одеса: Фенікс, 2020. 84 с. URL: <http://dspace.opua.edu.ua/> (дата звернення: 11.10.2022).
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 57.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення 13.09.2022).
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 13.09.2022).
6. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>. (дата звернення 13.09.2022).
7. Крушніцька О. В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98–102.
8. Юридична допомога. Правнича чи Правова? *ПравоЗахист*. URL: <http://www.pravozahist.com/index.php/2017-08-22-11-59-10/71-yuridichna-dopomoga-pravnichachi-pravova> (дата звернення 13.09.2022).
9. Заборовський В. В. Співвідношення понять «правова допомога» та «правова послуга» в аспекті визначення сутності професійної діяльності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 40(2). С. 131–137.
10. Єрмаков М. Правова допомога чи професійна правнича? URL: <https://blog.liga.net/user/mermakov/article/30220> (дата звернення 21.10.2022).
11. Люльчук Н.М. Договір про надання правничої допомоги у механізмі реалізації права людини на правову допомогу. *«Visegrad Journal on Human Rights»*. М. Мішкольц. № 2. С. 58-64.
12. Устюшенко С. Витрати на професійну правничу допомогу у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/9/6.pdf> (дата звернення: 14.09.2022).
13. Калюжна А. Моїсеєнко Д. Особливості відшкодування судових витрат на професійну допомогу адвоката в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. №71. С.115–119.
14. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3. С. 143–149.
15. Джуська А.В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2018. 20 с.
16. Панченко В.Ю. Юридическая помощь (вопросы общей теории): монография. Красноярск: Сиб. федер. ун-т. 2011. 279 с.
17. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 419–425.